

ЗАХИСНІ МЕХАНІЗМИ ЯК ЧИННИК ПОРОДЖЕННЯ І ПІДТРИМАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ІЛЮЗІЙ ОСОБИСТОСТІ

Постановка проблеми. Актуальність дослідження політичних ілюзій в сучасній психологічній науці важко переоцінити. Їх можна розглядати принаймні в трьох важливих аспектах.

По-перше, політична ілюзія як різновид соціальної ілюзії виступає новим предметом психологічних студій і досі не розроблялася на їх термінологічному полі. Незважаючи на суттєвий прогрес у пізнанні різноманітних психічних феноменів, до числа його «білих плям» належить феномен соціальної ілюзії, зокрема політичної, який дотепер цікавив лише представників інших соціогуманітарних наук – філософії, політології, історії, але не психології.

По-друге, політична ілюзія, хоча і належить до розряду соціально-психологічних явищ, має своє референтне представництво на рівні глибинної психології. Саме в контексті психоаналітичних теорій особистості політична ілюзія може знайти своє адекватне тлумачення, що дозволить розширити інтерпретаційні можливості психодинамічного підходу на інші площини функціонування психіки, свідомості, поведінки, мотивації та ін. Тим самим соціальна ілюзія займе своє місце поряд із механізмами психологічного захисту особистості, невротичним конфліктом, комплексом неповноцінності та низкою інших психоаналітичних конструктів. Незважаючи на те, що психоаналітичний напрям у персонології – один з найдавніших, перевірений часом і досвідом, проте психодинамічна реконструкція феномену формування і функціонування соціальних ілюзій є прикладом того, що новизна психологічних пошуків може бути ефективною навіть на поприщі усталених і верифікованих психологічних теорій.

По-третє, політична ілюзія закономірно виникає на тлі останніх культурних, політичних і державотворчих подій України взагалі. Екстраординарна політична ситуація, що склалася на теренах нашої держави, змушує задатися питанням про її психологічне підґрунтя і відмовитися від поверхових способів пояснення соціальної реальності, звернувшись до її глибинних аспектів.

Мета статті полягає в психоаналітичному обґрунтуванні джерел формування і підтримання політичних ілюзій особистості.

Виклад основного матеріалу. Для належного аналізу політичних ілюзій особистості почнемо з їх ширшого аспекту, адже і феномен соціальних ілюзій в сучасній психологічній науці є недостатньо вивченим. Перш за все, це пов'язано з тим, що його зміст варіює залежно від контексту, в якому вживається, і не володіє самостійним термінологічним статусом.

По-друге, терміном «соціальна ілюзія» оперує в основному лише одна галузь психологічної науки – соціальна психологія. В інших галузях цей термін практично не вживається.

По-третє, саме слово «ілюзія» в сучасній науковій психологічній думці постає у двох основних іпостасях: ілюзії сприймання та неадекватні уявлення про дійсність, що супроводжують психічні розлади. Ці феномени входять у сферу досліджень загальної психології, патопсихології, клінічної психології та психіатрії. Однак до соціальних ілюзій ці ілюзії мають хіба що етимологічне відношення.

Як уже зазначалося, термін «соціальна ілюзія» широко застосовує соціологія, політологія, історія та інші суміжні науки гуманітарного типу. Однак значення самого терміну в цих науках дуже різняться від того, який запропонуємо ми.

Отже, ілюзія (лат. *illusio* — помилка, обман) – викривлене сприйняття реально існуючого об'єкта або явища. Розрізняють два типи ілюзій. Одні викликаються незвичайними зовнішніми умовами, за яких сприймаються об'єкти; при цьому фізіологічні механізми функціонують нормально. Інші зумовлені патологічним функціонуванням фізіологічних механізмів, що беруть участь у процесі сприйняття. Представники ідеалістичної філософії нерідко використовують факт наявності ілюзій як аргумент для доведення неадекватності нашого сприймання об'єктивного світу. Але вже те, що ми можемо виділити ілюзії в особливий клас явищ і протиставити їх адекватному сприйняттю, говорить про хибність агностичних «висновків». Від ілюзій слід відрізнити галюцинації, які, на противагу ілюзіям, виникають за відсутності зовнішніх об'єктів [5].

Ілюзія сприйняття – перекручене сприйняття реальних предметів. Найбільша їх кількість спостерігається в царині зору. Особливо численні зорові ілюзії ("обмани зору"), що виникають при відображенні деяких просторових властивостей предметів (довжин відрізків, величин предметів і кутів, відстаней між предметами, форми) і руху [4]. Можна виділити такі їх види:

1) ілюзії, пов'язані з будовою ока. Прикладом є ілюзії, що є результатом ефекту іррадіації збудження в сітківці, які виражаються в тому, що світлі предмети здаються нам великими порівняно з рівними їм темними (так, білий квадрат на чорному фоні здається більшим від однакового з ним чорного квадрата на світлому фоні);

2) переоцінка довжини вертикальних ліній порівняно з горизонтальними при їх дійсній рівності;

3) ілюзії, зумовлені контрастом;

4) перенесення властивостей цілої фігури на її окремі частини. Ми сприймаємо видиму фігуру, кожен окрему частину її не ізольовано, а завжди у відомому цілому. В ілюзії Мюллера-Лайєра прямі лінії, що закінчуються під різними кутами, здаються неоднаковими по довжині [2, с.276].

Причини, що викликають ілюзії, різноманітні і недостатньо зрозумілі. Одні теорії пояснюють зорові ілюзії дією периферійних факторів (ірадіацією, акомодациєю, рухами очей і т. д.), інші – впливом деяких центральних факторів. Іноді ілюзії з'являються внаслідок дії особливих умов спостереження (напр., одним оком або при нерухомих осях очей) [3].

Для повної картини розуміння ілюзій слід розглянути ілюзії, які виникають при розладах психіки. З точки зору патопсихологічного підходу, ілюзії поділяються на такі основні типи:

- афективні, що виникають під впливом афекту – страху, тривоги, при депресії;
- вербальні, що виражаються словесно;
- органічні, спостерігаються при дисморфопсії, метаморфопсії;
- усвідомлення: відчуття хворого, що свідчить про те, нібито поруч хтось є;
- функціональні (при парейдолії);
- епілептичні: порушення сприйняття, що являють собою істотні, інколи й єдині клінічні прояви деяких

фокальних епілептичних нападів, що виникають при локалізації епілептогенного вогнища в корі скроневої частки, суміжній із сенсорною зоною. Розрізняють перцептивні ілюзії, коли об'єкт сприймається перевернуто і не впізнається, і аперцептивні ілюзії, за яких об'єкт впізнається, але викривлено зіставляється з попереднім досвідом (феномени "вже баченого", "уже почутого", "вже пережитого" або, навпаки, "ніколи не баченого", "ніколи не чутого", "ніколи не пережитого") [3].

У контексті психіатрії не всі форми ілюзій пов'язані з розладами психіки, а зазвичай лише ті, які викликають галюцинації. Кожна форма галюцинації притаманна певному захворюванню. Причини самих захворювань найрізноманітніші.

На цьому весь довідковий матеріал щодо ілюзій у царині психологічної думки вичерпується. Проте всі наведені і перелічені вище нами види ілюзій не є соціальними у власному розумінні цього слова.

Інші тлумачення ілюзій ми зустрічаємо у працях філософів та політиків. У статті під назвою «Социальные иллюзии. Опыт анализа», доктор філософських наук В.Х. Беленький зазначає, що вивченню соціальних ілюзій приділяли увагу Г. Гегель, К. Маркс і Ф. Енгельс, Ш. Фур'є та ряд інших видатних учених і мислителів [1]. В загальному їхні погляди зводилися до того, що: соціальні ілюзії – це системи неадекватних уявлень суспільства про себе самого, про своїх громадян, їх взаємини один з одним, про суб'єктів інших суспільств і культур, засновані на фантастичних уявленнях і віруваннях, на завищених чи занижених оцінках власного статусу і ролі в історії. В основі ілюзорних уявлень лежить неповна або перевернена, змішана з вигадками та фальсифікаціями, вирвана з контексту інформація про історичні факти і події, про реальне соціально-економічне та політичне становище суспільства та тенденції його розвитку. Соціальні ілюзії можуть формуватися спонтанно, втілюючи конфігурації і структури колективного несвідомого (міфологічні сюжети, архетипи, символи) в конкретних історичних подіях та соціальних інститутах, у культурних феноменах і творах мистецтва. Вони можуть створюватися панівною ідеологією, а потім за допомогою пропаганди тиражуватися і транслюватися в масовій комунікації та використовуватися для маніпуляції громадською думкою в інтересах соціальної еліти, яка перебуває при владі, або сил, які домагаються панівного становища та тотального контролю над суспільством.

Некритичне сприйняття суспільством соціальних ілюзій, ігнорування закономірностей історичного розвитку, недостатня увага до проблем соціальної теорії й аналітики, політичний контроль та ідеологічна цензура в засобах масової інформації, недостатня компетентність соціальної експертизи, замкнутість і обмеженість зовнішньої і внутрішньої соціальної комунікації можуть призвести до ситуації, коли адекватне сприйняття соціальної реальності стає неможливим. Структурування історичних подій, формування і функціонування соціальних інститутів потрапляє в залежність від політичної міфології, національної чи релігійної ідеології, від соціально-економічних інтересів окремих груп суспільства, ускладнюючи розвиток суспільства і створюючи загрозу кризи. Логіка розвитку соціальних ілюзій в кінцевому рахунку призводить до розчарування, віра змінюється скептицизмом, апологія – критикою. Стають очевидними недосяжність проголошених цілей, суперечливість абстрактного і повсякденного, утопічність і відірваність соціальних ілюзій від життєвого світу. У результаті в суспільстві змінюється морально-психологічний клімат, відбувається переоцінка цінностей, починається пошук нових орієнтирів та ідеалів [1].

Це розлоге посилання наведено для того, щоб підкреслити загальне філософське розуміння причин появи і функцій соціальних ілюзій, дія яких відстежується і на широкому ідейно-політичному тлі.

Підсумовуючи все викладене щодо наукового трактування ілюзій, в тому числі й соціальних, слід відмітити, що поняття соціальної ілюзії в контексті не тільки психологічної науки, а й інших соціогуманітарних наук вивчено недостатньо. Відзначається, що першоджерелом і носієм соціальних ілюзій є саме суспільство, певні політичні

сили чи громадські, державні діячі, ЗМІ, ідеологія, а не внутрішні психічні конструкти особистості, глибинні аспекти її Его, приховані несвідомі прагнення.

Ретельний аналіз спеціальної літератури дозволяє припустити, що соціальні ілюзії ще не стали предметом прискіпливої уваги психологічної науки. Вводячи в науковий обіг цей термін, потрібно перш за все дати йому визначення. Соціальна ілюзія – це специфічний психічний конструкт у структурі свідомості особистості, що проектується на певний об'єкт або явище соціальної реальності з метою захисту особою меж власної Его-ідентичності. Соціальна ілюзія формується під впливом механізмів психологічного захисту особистості і виражається у конформності, ригідності поведінки, наявності стереотипних установок, громадянській пасивності, віктимності тощо.

Основні характеристики соціальних ілюзій:

- вони формуються в будь-якій сфері соціального життя;
- їх основна мета – захистити межі власного Я;
- психологічний захист здійснюється з метою недопущення розвінчання соціальної ілюзії;
- соціальні ілюзії є переважно неусвідомленими або частково усвідомленими;
- соціальна ілюзія забезпечує тимчасове відчуття відносного благополуччя особистості, психологічного комфорту власного Его, що змінюється психоемоційним дискомфортом у разі розходження гіпотетичного конструювання реальності з фактичним станом справ;
- вони, як правило, довготривалі, існують часто протягом усього життя;
- основна причина появи соціальних ілюзій – комплекс неповноцінності, відчуття власної неспроможності, нереалізованості, неприйняття самого себе, базова невротична тривога, гіпертрофована потреба в захисті й опіці та ін.;
- важко піддаються діагностиці, особливо стандартизованими методиками.

А тепер спробуємо відзначити прикметні особливості політичних ілюзій особистості. Оскільки політичні ілюзії є різновидом соціальних ілюзій особистості, то для них будуть характерні ті ж самі риси, що і для її материнського феномену, однак вони, як дочірня система, матимуть свої, притаманні тільки їм, ознаки та механізми. Політичні ілюзії особистості проектується на об'єкти (політичний лідер) та явища (колективні уявлення, політичні переконання, тощо) політичної реальності.

Питання, чому люди послідовно вибирають один і тих же політиків, тоді як наявна економічна, освітня, культурна і, зокрема, політична ситуація залишається незадовільною, є відкритим. Політик, державний чи громадський діяч, президент у демократичній державі, як правило, представляє народ. Саме народ висуває свого лідера чи вождя і несе відповідальність за свій вибір. Однак, чому народ продовжує обирати такого вождя, який, якщо бути максимально об'єктивним, не може бути адекватним сподіванням і надіям свого електорату, а відтак мав би бути замінений іншою кандидатурою. Проте, всупереч логіці, народ продовжує «любити» свого лідера і виправдовувати всі його вчинки. Припускаємо, що люди створюють політичні ілюзії, які ховають від них знання істинного стану справ.

У роботі «Психологія мас і аналіз людського «Я» З. Фрейд, посилаючись на Лебона, коментує: «І, на завершення, маси ніколи не знали спраги в істині. Вони потребують ілюзій, без яких не можуть жити. Ірреальне для них завжди має пріоритет над реальним, нереальне впливає на них майже так само сильно, як реальне. Маси мають явну тенденцію не бачити між ними відмінностей».

Це переважання фантазії, а також ілюзії, яка створюється нездійсненим бажанням, визначає, як ми стверджуємо, психологію невротів. Ми зрозуміли, що для невротиків важлива не звичайна об'єктивна, а психічна реальність» [6, с.20-21].

Ми, звичайно, не можемо стверджувати, що, до прикладу, весь український народ – невротики, хоча багато хто з українців має невротичні характеристики особистості. Це пояснюється тим, що невроз виникає внаслідок незадоволення потреб і бажань, і не тільки сексуального характеру. Як писав З.Фрейд: «Психоаналітична практика подарувала нам тезу – люди стають невротиками внаслідок відмови» [8, с.57-58]. Далі уточнює: «Межа між нормальним і ненормальним в галузі нервозності не міцна, і ми всі трошки нервозні» [7, с.220]. Однак невротичність все-таки відіграє дуже важливу роль у побудові політичних ілюзій.

У політичних ілюзіях особистості, в яких об'єктом соціальної реальності виступає лідер, вождь, основною причиною їх виникнення є потреба в захисті внаслідок почуття власної неповноцінності, соціальної нереалізованості. Пошук батьківської опіки – доволі детально пророблений сюжет у психоаналізі. Політичний лідер, вождь виступає у ролі батька, який для дитини слугував основною опорою і захистом, проте в той же час і особою, яка вселяє страх за непокору. Дії батька, як незаперечного авторитета, не піддаються критиці й осуду, оскільки для дитини він є ототожненням сили, якої дитині бракує. Саме механізмом ідентифікації пояснюється феномен беззаперечного підкорення вождеві, а також Богові у релігії. Окрім психоаналітичних підстав, на формування політичних ілюзій впливає історичне минуле. Українське суспільство останнє століття перебувало в стані тоталітарного тиску, в якому навіть доросла людина за значущістю не переважала дитину, за яку диктатор

ухвалює «корисні» для неї рішення, тобто є батьком, який захищає її і одночасно безжально карає. Звідки і реставрація едіпальної ситуації. Едіпальні настрої в суспільстві ростуть так само швидко, як і на конкретному етапі онтогенезу певної людини. Тому в тоталітарних державах завжди є безліч тих, які хочуть вбити свого батька, і тих, які ще не усвідомили свої едіпальні спонуки. Громадяни посттоталітарних суспільств звикли, що за них все вирішує вождь, в той час як самі вони є його підданими і чекають, що скаже їхній сюзерен. Дана психоаналітична інтерпретація веде до думки, що зрілі суспільства, які творять політичну націю, мають інше ставлення до влади, частіше змінюють своїх лідерів і не делегують їм усю повноту відповідальності за стан справ у державі, тиснучи на владу через самоврядні громадські організації.

Попри ці роз'яснення часто не зрозуміло, чому народ терпить вождя-тирана і чому вибирає такого, який гарантовано буде завдавати йому страждань? Тут стикаємося з однією із основних ознак соціальної (політичної) ілюзії – її захистом. Захист ілюзії має мету – не допустити до свідомості ту інформацію, яка є психотравмуючою за своєю суттю. Якщо припустити, що нам доведеться усвідомити, де ми знаходимося і наскільки катастрофічне наше становище, то більшість людей не витримала б такого психічного потрясіння. Тому чиниться опір допуску інформації у свідому сферу за допомогою механізмів психологічного захисту – раціоналізації, заперечення, уникнення, ідентифікація та інших. Слід зазначити, що захист – це вимушений захід «Я», він є закономірним наслідком, а не причиною добровільного, відповідального вчинку. У зв'язку з цим слід приділити більше уваги психічному садомазохізму.

«Схильність причиняти біль сексуальному об'єкту і на противагу йому, ці дуже часті і значущі перверзії, названі V. Krafft-Ebing`ом в обох її формах, активній і пасивній, садизмом і мазохізмом (пасивна форма). Інші автори віддають перевагу вужчому визначенню – алголагнії, підкреслюючи насолоду від болю, жорстокість, між іншим як у вибраній V. Krafft-Ebing`ом назві на перший план виступають всякого роду приниження і покірність» [9, с.28]. У засадничій праці «Три нариси з психології сексуальності» З.Фрейд висуває низку важливих положень, які варті уваги у контексті захисту політичних ілюзій особистості: «Часто можна бачити, що мазохізм являє собою тільки продовження садизму, який спрямований на власну особистість, що тимчасово заміняє при цьому місце сексуального об'єкта» [9, с.28]. «Найбільш різюча особливість цієї перверзії полягає в тому, що пасивна (мазохізм) і активна (садизм) форми її завжди разом зустрічаються в одній і тій ж людини. Хто отримує задоволення від того, що причиняє біль іншим у статевому відношенні, той також спроможний отримувати насолоду від болю, який причиняється йому від статевих зносин. Садист завжди водночас і мазохіст, хоча активна чи пасивна сторона перверзії у нього може бути сильніше виражена і являти собою переважаючий сексуальний прояв» [9, с.29].

Садизм і мазохізм стосуються первісно сексуальної сторони життя особистості, але психосоціальний садизм і мазохізм, який приносить біль, приниження і насолоду, на нашу думку, існує теж. Посттоталітарний люд, як правило, озлоблений, агресивний, повен заздрощів і ненависті. До такого стану приводить фрустрація суб'єктного потенціалу як окремого громадянина, так і деморалізованого аномічного суспільства загалом, яке роз'їдає корупція і чиновницька сваволя. Фрустрація завжди викликає агресію. На жаль, для українського суспільства фрустрація – буденне явище. З іншого боку, народ терпить зловживання влади, яка є носієм управлінського садизму. Звідси випливає, що посттоталітарна спадщина залишила нам мазохістські і садистські тенденції, причому мазохізм переважає в рази, бо особа, яка себе не поважає і не любить, не задоволена собою, на несвідомому рівні відчуває провину і сама себе карає, тобто стає мазохістом. Часто можемо чути від українців: «Ми на це заслуговуємо, так нам і треба, тому що ми... і т.д.» Закон нав'язливого повторення вказує на те, що відчуття власної провини зобов'язує себе карати, терпіти насилля і приниження, отримуючи від цього сумнівної якості задоволення. Проблема садомазохізму залишається відкритою і потребує подальшого глибинного аналізу та інтерпретації.

На завершення розгляду політичної ілюзії, яка проектується на певний об'єкт соціальної реальності, варто навести ще одну цитату З.Фрейда і зробити відповідні висновки. «Ще й тепер індивіди потребують ілюзії, що всі вони рівні і справедливим чином любими вождем; сам же вождь нікого любити не зобов'язаний, він має право бути панського норову, абсолютно нарцисичним, але впевненим у собі і самостійним. Ми знаємо, що любов обмежує нарцисизм...» [6, с.81]. Йдеться про те, що для того, щоб утримувати владу у своїх руках, потрібно бути сильним і жорстоким. Вся енергія лібідо направляється на самого себе, тому вождь стає нарцисом, який любить тільки самого себе. Любов тільки до самого себе закономірним чином обертається нестачею любові до інших людей. Інакше бути не може, адже, за З. Фрейдом, лібідо володіє фіксованою кількістю енергії, тому її розподіл на свою користь означає недоотримання на полюсі іншого. Нестача любові до інших людей призводить до відчуження і недосяжності самого вождя. В протилежному випадку, якщо лібідо переспрямувати з «Я» на «об'єкт-лібідо», то міф про недосяжність лідера руйнується, і він стає таким, як усі, адже любов до інших незмінно передбачає тісний контакт з ними. Для недемократичної, авторитарної влади це велика загроза, тому персона вождя завжди охоронялася різними табу.

Здійснивши детальний аналіз спеціальної літератури, в процесі психоаналітичної інтерпретації, доходимо таких **висновків**:

1. Політичні ілюзії особистості є вираженням перцептивного спотворення політичних, зокрема владно-підвладних, відносин у суспільстві.
2. Політичні ілюзії є породженням інфантильного досвіду, втіленням комплексу неповноцінності, виражають базову невротичну тривогу, свідчать про регресію до едіпальної ситуації розвитку особистості, несублімованих садистських та мазохістських спонук.
3. Основною функцією політичних ілюзій є захист меж власної Его-ідентичності, забезпечення відносного психологічного комфорту «Я».
4. Захист політичних ілюзій здійснюється за допомогою механізмів психологічного захисту – раціоналізації, інтелектуалізації, заперечення, витіснення, ідентифікації тощо.

Література

1. Беленький В.Х. Социальные иллюзии: опыт анализа // Социологические исследования, 2001. – № 5. С. 110 – 116.
2. Блейхер В. М. Толковый словарь психиатрических терминов: около 3000 терминов / [под ред. С. Н. Бокова]. – Воронеж.: МОДЭК, 1995. – 639 с.
3. Мак-Вильямс, Нэнси. Защитные механизмы / Психоаналитическая диагностика: Понимание структуры личности в клиническом процессе — Москва: Класс, 1998. — 480 с.
4. Психологический словарь: словарь / [под ред. В. П. Зинченко, Б. Г. Мещерякова]. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Педагогика-Пресс, 1996. – 440 с.
5. Философский словарь / [под ред. И. Т. Фролова]. – 4-е изд. – М.: Политиздат, 1981. – 445 с.
6. Фрейд З. Психология масс и анализ человеческого «Я»: Роман / Пер. с нем. – СПб.: Издательская Группа «Азбука-классика», 2009. – 192 с.
7. Фрейд З. Психопатология обыденной жизни / Пер. с нем. О. Медем. – СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2011. – 224 с.
8. Фрейд З. Семейный роман невротиков: Сборник / Пер. с нем. Р.Ф. Додельцева. – СПб.: Издательская Группа «Азбука-классика», 2009. – 224 с.
9. Фрейд З. Три очерки по психологии сексуальности / Пер. с нем. М.Ф. Вульфа. – К.: Издательство «Здоровья», 1990. – 144 с.

Резюме. У статті з'ясовуються причини породження, зміст, функції та механізми формування і збереження політичних ілюзій особистості з точки зору психоаналітичного підходу. Проводиться порівняння різних тлумачень феномену ілюзії в міждисциплінарному науковому дискурсі й аргументується специфіка політичних ілюзій.

Ключові слова: захисні механізми, ілюзії, політичні ілюзії, комплекс неповноцінності, едіпальна ситуація.

Резюме. В статье выясняются причины порождения, содержание, функции, механизмы формирования и сохранения политических иллюзий личности с точки зрения психоаналитического подхода. Проводится сравнение различных толкований феномена иллюзии в междисциплинарном научном дискурсе и аргументируется специфика политических иллюзий.

Ключевые слова: защитные механизмы, иллюзии, политические иллюзии, комплекс неполноценности, эдипальная ситуация.

© 2012

С. М. Мустафаев (г.Симферополь)

СУБЪЕКТИВНЫЙ МИР БОЛЬНЫХ СТРАДАЮЩИХ ИШЕМИЧЕСКОЙ БОЛЕЗНЬЮ СЕРДЦА И ИНФАРКТМ МИОКАРДА

Актуальность проблемы и анализ литературы. Одним из наиболее распространенных психосоматических заболеваний, страдающие которым требуют психологического сопровождения и внимания в аспекте, вторичной профилактики и реабилитации, являются ишемическая болезнь сердца и ее наиболее опасное следствие – инфаркт миокарда.

Актуальность психологических исследований больных ИМ обусловлена рядом причин.

Во-первых, уже не одно десятилетие ИМ и ИБС включены в перечень так называемых «болезней цивилизации», чем подчеркнута признания значимой роли социально-психологических и психологических факторов в происхождении данной кардиальной патологии. Во-вторых, ИМ находится на первом месте по причине смертности. В-третьих, широкий спектр психологических нарушений, наблюдаемых у большинства кардиологических больных, зачастую мешают их возвращению к нормальной социальной активности,